
NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

Etnikai sokszínűség és társadalmi kohézió¹

Schäffer, Merlin: Ethnic Diversity and Social Cohesion. Immigration, Ethnic Fractionalization and Potentials for Civic Action. Research in Migration and Ethnic Relations Series, 2014. Ashgate Publishing UK.180 p.

A kutatási téma kontextusa

Merlin Schäffer, fiatal berlini szociológus neve Magyarországon még ismeretlenül cseng; legfontosabb munkája, az „Ethnic Diversity and Social Cohesion” c. könyv pedig egyáltalán nem lelhető fel, még a könyvtárakban sem. Holott a kötet egy olyan problematikára fókuszál, ami napjaink, sőt, talán az egész 21. század egyik legfontosabb kihívását jelenti: vajon „hogyan leszünk képesek együtt élni a különbségekkel” (Hall, S. 1993), azaz az etnikumok, kultúrák, nyelvek, vallások – máig a legfontosabb identitásképző kategóriák – gyorsuló ütemű keveredésével? A kutatási téma aktualitását mi sem jelzi jobban, mint az, hogy napjainkban egy vadonatúj szupradiszciplináris tudományterület, a „diversity studies” kialakulásának és felemelkedésének lehetünk szemtanúi, melynek elsődleges célja, hogy „megértse a társadalmi elkülönülés formáit, mechanizmusait és következményeit” (VERTOVEC, S. 2015, NÉMETH Á. 2016).

Míg a dominánsan puha szociálintropológiai szemléletmód a „társadalmi alulnézet” (Eriksen, T. H. 2008) perspektívájából enged betekintést a diverzitáskutatás komplex problematikájába, addig a

¹ A beszámoló a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával valósult meg (NKFIFH PD 115951 ny. számú pályázat)

kutatók másik csoportja a makroszintű elemzések kemény, kvantitatív csapásiránya mentén próbálja értelmezni a társadalmi elkülönülés mechanizmusait. Bár a statisztikai adatok használatával és a kvantitatív módszertan létjogosultságával kapcsolatos vita továbbra sem csitul, abban a legtöbb kutató egyetért, hogy a kulturális sokszínűség társadalmi, gazdasági, politikai hatásaival a társadalomtudományoknak is foglalkozniuk kell.

A kutatás célja és módszerei

Vajon kimutatható-e bármilyen összefüggés az etnikai diverzitás mértéke és a társadalmi kohézió erőssége között; ha igen, milyen ok-okozati viszonyok állhatnak a háttérben, és mennyire általánosíthatók az empirikus megfigyelések? Merlin Schäffer kvantitatív szemléletű kutatása e rendkívül kényes kérdések megválaszolásához próbál közelebb jutni egy németországi esettanulmány kapcsán. Az alábbiakban e kutatás néhány fontosabb részletének bemutatására vállalkozom dióhéjban, a teljesség igénye nélkül.

A nyolc fejezetből álló, 180 oldalas, csaknem 300 szakirodalmi hivatkozást tartalmazó kötet felépítése logikus, az egyes szerkezeti egységek egymásra épülve remekül kiegészítik egymást. A problémafelvetéssel, azaz a kutatás globális kontextusával, a címben szereplő fogalmak rövid magyarázatával, és magával a kutatási kérdéssel már a *bevezető fejezetben* szembesülünk.

A *második fejezet* két részre tagolódik. A szerző először a „társadalmi kohézió” fogalmát járja körül, amit egy metaforaként értelmez annak jelölésére, hogy az önös érdekeiket amúgy követni szándékozó individuumokat mi teszi mégis közösségi, társas lényvé, és mi az, ami ezt az összetartozást cementálja? Schäffer hangsúlyozza, hogy bár egy absztrakt fogalomról van szó, az nehéz definiálhatósága és mérhetősége ellenére mégis integráns része a tudományos diskurzusnak. Ennek oka, hogy a modern, nyugati demokráciák társadalmi jólétének egyik alapelemét jelenti, ami a bizalmon, a kölcsönösségen, a szolidaritáson és a közösségi aktivitásban való részvételi akaraton alapul. A szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy ez nem a demokráciák magától értetődő

velejárója, hanem egy értékes és törekeny szociális vívmány, amit külső hatások erősíthetnek vagy gyengíthetnek.

A fejezet második fele a könyv egyik legértékesebb, vitathatatlanul hiánypótló része. Egy grandiózus szakirodalmi áttekintést nyújt azokról a kutatási eredményekről, amelyek valamilyen módon a diverzitás és a társadalmi kohézió kapcsolatára fókuszáltak. A szerző összesen 172 tanulmányt és 480 tudományos konklúziót tekintett át és rendszerezett, többek közt a diverzitás vizsgált dimenziói („faji”, vallási, nyelvi vagy etnikai), a közigazgatási szint, a földrajzi hely, a felhasznált módszerek, vagy a diszciplína alapján. Megállapítása szerint: (1) a téma iránti érdeklődés az ezredforduló után nőtt meg robbanásszerűen, (2) a kutatási eredmények vegyes képet mutatnak, de kirajzolódik azért némi tendencia. Arra a kérdésre, hogy az etnikai diverzitás negatívan hat-e a társadalmi kohézióra, a szakirodalomban fellelhető tanulmányok 61%-a adott igenlő választ. E jelenség a kölcsönös bizalom kérdésével összefüggésben, gazdasági vonatkozásban, és az amerikai rassz-alapú kategorizálást vizsgálva volt a leghangsúlyosabb, míg európai kontextusban pontosan 50-50% a hipotézist elutasító és alátámasztó kutatási eredmények aránya. A nagyfokú szórás okai után nyomozva Schäffer arra a következtetésre jut, hogy ebben nagy szerepet játszanak – a teljesség igénye nélkül – a vizsgálati szintek (makro-, vagy mikroszintű elemzések), az identitás figyelembe vett dimenziói (pl. vallási vagy etnikai), valamint a függő változók különbözőségei egyaránt. Utóbbi a kohézió fogalmának képlékenységével, strukturális vagy kognitív értelmezésével függ össze, melyek magyarázatára további bekezdéseket szentel a szerző.

A *harmadik fejezet* elsősorban azokat az elméleteket veszi górcső alá, amik a diverzitás és kohézió kölcsönhatásával kapcsolatban körvonalazódni látszanak a szakirodalomban. Schäffer többször is kiemeli Putnam, R. D. nagyhatású tanulmányát, mely 2007-es megjelenése óta heves viták tárgyát képezi. Eszerint a diverzifikálódás hosszú távú hatásai természetesen lehetnek pozitívak, de rövidtávon szinte bizonyosan gyengítik a közösségi kohéziót: a kölcsönös bizalom és szolidaritás alacsonyabbá, a segítségnyújtási és kooperációs hajlam pedig rendszerint gyengébbé válik. Ez összefügg az ún. „homogenitás-elmé-

lettel” („in-group favouritism”), mely szerint az emberek legtöbbször olyan személyekkel keresik a kontaktust, akik kulturális értelemben hasonlítanak hozzájuk, így az etnikailag, vallásilag vegyes közösségekben általában kevesebb és felületesebb az interakció és erősebb az előítéletesség. Ez összefügg a „kontroll-elmélettel”, mely szerint, ha egy közösségből hiányoznak a közös értéként elfogadott társadalmi normák, akkor könnyen eluralkodhat a kölcsönös bizalmatlanság, ami a társadalmi kontroll gyengüléséhez, és végül a közbiztonság általános romlásához is vezethet. Ennek ellentéte a „kontaktus-elmélet”, ami a heterogenitás pozitív hatásait hangsúlyozza. Mozgatórugója a kölcsönös megismerés által kialakuló tolerancia, ami a szolidaritás és a bizalom erősödését eredményezi. Mindez inspiratív hatást gyakorol az individuumra, amely nyitottá, kulturálisan gazdagabbá, ezáltal társadalmilag sikeresebbé válhat. A negyedik, ún. „versengés-elmélet” (vagy „threat theory”) inkább a polarizáció negatív hatásaira utal. Eszerint az etnikai csoportok közötti távolságtartó attitűd erősödését már pusztán az is előidézheti, ha a másik csoporthoz tartozók száma szignifikánsan emelkedni kezd. Minél közelebb, és minél többen vannak „ők”, annál valószínűbb, hogy az emberek fenyegetettség-érzése fokozódik, a szituációt versengésként élik meg, majd visszahúzódnak a saját csoport „védelmező ernyője” alá. A szerző kiemeli a nyelvi diverzitás szerepét is, ami koordinációs problémákat jelenthet a közösség számára. Schäffer megállapításai összecsengenek Gijsberts, M. et al. (2012) korábbi gondolataival, ám a német kutató továbblép e teóriák egyszerű leltározásán, hiszen a következő fejezetben konkrét mérési technikákat rendel az egyes elméletek teszteléséhez.

A *negyedik fejezet* a kutatás módszertani háttérét vázolja fel. Az etnikai diverzitás fogalmának definiálását az ideáltípusok bemutatásával kezdi, melyeket a monoetnikus (homogén), polietnikus (fragmentált), oligoetnikus (polarizált) és kvázi-monoetnikus jelzővel illet. Megállapítása szerint a legtöbb nyugat-európai ország és város az utóbbi kategóriába tartozik: amikor a domináns többség mellett sokféle kisebbségi csoport él együtt. Felhívja a figyelmet ugyanakkor egy komoly hiányosságra: nem dolgoztak ki még olyan indexet, ami célzottan e kvázi-monoetnikus állapot definiálására szolgálna. Az etnikai diverzitás mérésére

több metódust is bemutat a szerző, melyeket a 3. fejezetben ismertetett teóriákhoz kapcsol: fragmentációs és polarizációs, általános és parametrizált, illetve súlyozott és súlyozatlan indexeket egyaránt. Az egymással való matematikai viszonyuk és megfeleltethetőségük kapcsán Schäffer lényegében validálja Brown, G. K. – Langer, A. (2013) korábbi eredményeit. A legtöbb esetben nagyfokú korreláció mutatható ki e mutatók között, ráadásul a németországi etnikai arányok mellett egyik indikátor sem ad számottevően jobb eredményt a kisebbségek százalékos arányának egyszerű mérésénél.

Ezzel együtt fontos kiemelni a „kulturális távolsággal” súlyozott diverzitási index megalkotását (CED), ami vitathatatlanul úttörő eredmény, és komoly potenciált rejt. Lényege, hogy egy súlytényezővel fejezi ki az egyes etnikai csoportok közti „távolságot” az Inglehart-Welzel diagram alapján. Ez az ábra a World Value Survey 113 államot érintő, 1981 óta több mint félmillió ember (országoként legalább ezer fő) megkérdezésével zajló globális felmérés eredményei alapján készült. A társadalmak a materializmus – poszt-materializmus, illetve a tradicionalizmus – szekularizmus tengelyek által meghatározott koordináta-rendszerben helyezkednek el, és a köztük lévő standardizált távolság jelenti Schäffer súlytényezőjét. Azonos százalékos megoszlás mellett így a CED értéke magasabb lesz például egy svédek és szíriaiak által lakott településen, mint egy svéd – finn kommunában.

A negyedik fejezet harmadik pillérét a felhasznált adatok forrásának részletes bemutatása jelenti. Mivel a németországi censusok nem kérdezik rá az etnikai hovatartozásra, a diverzitási indexeket a szerző a német bevándorlási hivatal állampolgárságra vonatkozó adatai alapján számolta ki. Ez az eljárás kritikával illethető, több szempontból is. Egyrészt közel sem biztos, hogy az etnikai, nemzetiségi identitás meg egyezik az állampolgársággal (lásd: romániai magyarok vagy törökországi kurdok), másrészt nyilvánvalóan alulbecsüli a diverzitás mértékét, hiszen elfedi a másod- és harmadgenerációs migránsok jelenlétét. A szerző érvelése szerint azonban az etnikai identitásra vonatkozó konkrét adatok híján nincs jobb megoldás; másrészt e pontatlanság ebben az esetben kevésbé jelent problémát, hiszen nem a diverzitás „pontos” mértéke a fontos, hanem az egyes települések relatív, egy-

máshoz viszonyított helyzete. A többi input adat egy 2009-2010-ben zajló, reprezentatív – 7500 megkérdezett telefoninterjú válaszait tartalmazó – közvélemény-kutatásból származott. Az EDCAS felmérés 55 különböző németországi települést érintett, köztük Berlint, Hamburgot, Münchent és Frankfurtot is.

A kutatás eredményei és konklúziói

A kötetre általánosságban is jellemző komplexitásra, szintetizálásra való törekvés az *ötödik fejezetben* még hangsúlyosabbá válik. A „Beyond measured facts” c. fejezetben a szerző eltávolodik a kvantitatív világtól, és a diverzitás szubjektív, perceptuális értelmezését helyezi előtérbe. Schäffer szerint nem csak, és nem elsősorban a diverzitás statisztikai ténye számít, hanem annak szubjektív észlelése is. E szemléletmódban a Vertovec-féle konceptuális triád köszön vissza; ahogy az egyes individuumok elképzelik és megélik a diverzitást, ahogy a társadalmi különbözőségről önmagukban képet alkotnak, azoknak értelmet és jelentőséget tulajdonítanak. A szerző ezért a kutatás során nem kizárólag a nyers statisztikai adatokat veszi figyelembe, hanem az emberek által a saját településükkel kapcsolatos becsléseit is. Emellett néhány egyéb, Likert-skálán mért perceptuális változóval is dolgozik, például az érzékelt mássággal („mindent egybevetve mennyire különbözik Ön a városnegyed lakosságától?”), az érzékelt csoportközi konfliktusokkal (személyes kellemetlen élmények a bevándorlókkal/németekkel kapcsolatban), az értékek és normák érzékelt különbözőségével, az érzékelt nyelvi sokféleséggel, vagy az érzékelt jövedelemkülönbségekkel. Ez a szemléletmód egyértelműen újszerűnek tekinthető a diverzitáskutatás kvantitatív világában.

Az eredmények alapján Schäffer arra a következtetésre jut, hogy Németország városaiban mind az etnikai diverzitás statisztikai mértéke, mind pedig az etno-kulturális diverzitás érzékelt nagysága – általánosságban véve – negatívan hat a közösségi kohézió kognitív jellemzőire, mindenekelőtt a kölcsönös bizalomra, a biztonságérzetre és a kollektív hatékonyságra. Különösen erős korrelációt talált a diverzifikálódás üteme (Δ HHI07-09) és a bizalom általános gyengülése között. E megállapítás mind a többségi társadalom, mind a kisebbségek szempont-

jából megállja a helyét, bár a kommunikációs akadályokat többnyire a németek hangsúlyozták, az „érezelt csoportközi konfliktusokat” pedig jellemzően a bevándorlók emelték ki.

A *hatodik fejezet* azt a kérdést járja körül, hogy a problémás csoportok megnevezésénél a megkérdezettek milyen gyakran említettek etnikai kategóriákat, melyek voltak azok, és milyen összefüggést mutat mindez a demográfiai arányokkal? A „leginkább mely csoportok felelősek a városrész problémáiért” kérdésre érvényes választ adók kb. háromnegyede nevezett meg valamilyen kategóriát is. A „kamaszok” után a különböző etnikai csoportokat említették legtöbbször – bár így is csak az érvényes választ adók 15%-a –, hol konkrét etnikumokat, hol átfogó címkeket használva (pl. migránsok, külföldiek). Az „alsóosztálybeliekhez” vagy például az „alkoholistákhoz” képest a vallási hovatartozásra elenyészően kis százalékban utaltak a megkérdezettek, így világosan látszik, hogy az emberek a társadalmi feszültségeket Németországban nem „a muszlimokhoz” kapcsolják. Schäffer a külföldi állampolgárságúak arányának függvényében vizsgálta azt, hogy milyen mértékben okolják az emberek a kisebbségeket a társadalmi problémákért. Általánosságban arra következtetésre jutott, hogy e jelenség a kisebbségek arányának 11%-áig erősödik, majd ettől kezdve fokozatosan csökken. Ha azonban figyelembe vesszük a gazdasági körülményeket is, árnyalni kell a képet, hiszen a munkanélküliségi ráta romlása például jelentős mértékben hozzájárul a problémás csoportok etnikai alapú megkülönböztetéséhez.

A *hetedik*, „The dilemma of inter-ethnic coexistence” c. fejezet első látásra ellentmond az 5. szakaszban bemutatott eredményeknek, hiszen az főleg a csoportközi kapcsolatok pozitív hozadékait emeli ki. A szerző célja e fejezetben azon kérdés megválaszolása, hogy az etnikai diverzitás vajon okozhatja-e egyszerre a társadalmi kohézió általános gyengülését, ill. a személyes interetnikus kapcsolatok révén az előítéletesség csökkenését és a bizalom erősödését? Schäffer igennel válaszol, egyszersmind utalást tesz arra, hogy a jövőbeni kutatásoknak a „vagy-vagy” dilemma helyett célszerű lenne inkább az „is-is” relációra fókuszálniuk. A magyarázatok közt a szerző, szakirodalmi előzményekre is hivatkozva, kiemeli a szegregációs hatás fontosságát. Eredményei alapján arra a következte-

tésre jut, hogy az etnikai diverzitás közösségi kohézióra gyakorolt negatív hatása akkor válik hangsúlyossá, amikor határozott térbeli szegregáció is megfigyelhető a településen belül. A társadalmi kohézió általános gyengülését így ellensúlyozhatják a közvetlen lakókörnyék interetnikus kapcsolatai, amennyiben az etnikai csoportok keveredése mikroszinten is megfigyelhető.

A fejezet második felében a szerző a kohézió gyengülését ellensúlyozó mechanizmusokat elemzi; azt, hogy melyek játszhatnak szerepet a csoportközi ismeretségek kialakulásában és elmélyülésében. Schäffer rámutatott, hogy nem kell feltétlenül mély és tartós kapcsolatokra gondolni; már a rövid, de rendszeres találkozások és beszélgetések is érzékelhető pozitív változást eredményeznek. A németországi felmérés adatai alapján két mechanizmusra tér ki részletesebben: az interetnikus párkapcsolatokra, ill. a játszótereken megismerkedő gyermekek és szülei felszínes, ám a közösségi kohézió erősödése szempontjából mégis fontos kapcsolataira.

A *nyolcadik fejezet* a kutatás összegzését és konklúzióit tartalmazza. Merlin Schäffer egyrészt bizonyította, hogy Németországban települési szinten egyértelmű összefüggés mutatkozik az etnikai diverzitás és diverzifikálódás, valamint a közösségi kohézió kognitív jellemzőinek gyengülése között (bizalom, biztonságérzet, kollektív erőfeszítések). Ennek teszteléséhez több különböző indikátort is alkalmazott, melyek közül a súlyozott etno-kulturális diverzitási index bevezetése mindenképp fontos eredménynek tekinthető. A jelenség háttérében, a szerző megállapítása szerint, a homogenitás- és versengés-elmélettel összefüggő kognitív torzítások, ill. a nyelvi és kulturális diverzitás formájában megmutatkozó kommunikációs és koordinációs problémákat állnak. Mikroszinten ugyanakkor, amennyiben nincs térbeli szegregáció, észlelhetők a kontaktus-elmélet moderáló hatásai is, amik csökkenthetik az előítéletességet és a gyanakvó, távolságtartó attitűdöt. A diverzitás perceptuális értelmezésének beemelése szintén újszerű megközelítést jelent a kvantitatív etnicitáskutatásban, hiszen nem önmagában a statisztikai tény, hanem a diverzitás szubjektív észlelése számít igazán. Ezzel összefüggésben Schäffer kimutatta: a migránsok arányának emelkedése egy bizonyos határig valóban a „problémás csoportok” etnikai címkézé-

sével jár együtt a többség részéről, de átlagosan 11% fölött ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg, miközben a kisebbséghez tartozók számáról is sokkal realistább becsléseket adtak. A szerző, csatlakozva számos korábbi társadalomkutatóhoz, egyértelműen az etnikai szegregáció megszüntetése mellett tör pálcát.

Kitekintés

Merlin Schaffer könyve 2014-ben jelent meg, és a 2010 körüli viszonyokat „rögzíti”. Az azóta eltelt időszak eseményei – köztük az európai terrortámadások sorozata, a 2015-ös év migrációs válsága, és ezzel összefüggésben a bevándorlás-ellenes politikai mozgalmak, pl. a Pegida erősödése – azonban sok szempontból új megvilágításba helyezték az etnikai sokszínűség kérdését. Mivel az EDCAS-hoz hasonló volumenű és mélységű közvélemény-kutatások azóta nem születtek, elhamarkodott lenne bármilyen sarkos konklúzió megfogalmazása a társadalmi kohézió kapcsán. A kisebb mintaszámú nemzetközi felmérések ugyanakkor azt mutatják, hogy Németországban erősödtek a diverzitás-szkeptikus hangok; a megkérdezettek 26%-a pozitív, 31%-a viszont már általánosságban negatív hatásokat társít az etnikai sokszínűség növekedéséhez (Pew Research Center 2016).

Az elmúlt két évben Németországba érkező menekültek és bevándorlók tényleges számáról (kb. 1,3 – 1,5 millió fő), származási országról (jelentős részük hivatalos útlevel nélkül érkezett), letelepedési helyükről egyelőre alig van megbízható adat, és azt sem tudni, hogy közülük mennyien és meddig maradnak Nyugat-Európában. A szíriai menekültek esetleges tömbszerű letelepedése és szegregációja továbbá egy olyan jelenség – az etnikai polarizáció – megjelenésével járhat együtt, ami a diverzitás eddig kvázi-monoetnikus jellegéhez képest új kihívást jelenthet Németország számára. Bár Schaffer kutatásának egyik legfontosabb megállapítása az, hogy különböző szinteken egymással ellentétes folyamatok is lejátszódhatnak – tehát a társadalmi kohézió általános gyengülése mellett mikroszinten beindulhatnak a közösség-kovácsoló mechanizmusok is –, ennek feltételei egy ilyen turbulens időszakban aligha adóttak.

Források

- Brown, G. K. – Langer, A. 2013: Conceptualizing and Measuring Ethnicity. – *Oxford Development Studies*, 38. évf. 4. sz. pp. 411-436.
- Eriksen, T. H. 2008: *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák.* – Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs, 268 p.
- Gijsberts, M., Van der Meer, T. and Dagevos, J. 2012: 'Hunkering Down' in Multi-ethnic Neighbourhoods? The Effects of Ethnic Diversity on Social Cohesion. – *European Sociological Review*, 28. évf. 4. sz. pp. 527–537.
- Hall, S. 1993: Culture, community, nation. – *Cultural Studies*, 7. évf. 3. sz. pp. 349-363.
- Németh Á. 2016: Diversity Studies: új társadalomtudományi paradigma? – *Regio*, 24. évf. 2. sz. pp. 203-218.
- Putnam, R. D. 2007: E pluribus unum. Diversity and Community in the twenty-first Century, – *Scandinavian Political Studies*, 30. évf. 2. sz. pp. 137–174.
- Pew Research Center 2016: *European opinions of the refugee crisis in 5 charts.* <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/09/16/european-opinions-of-the-refugee-crisis-in-5-charts/>
- Vertovec, S. (szerk.) 2015: *Routledge International Handbook of Diversity Studies.* Routledge, Taylor & Francis Group, 404 p.

Németh Ádám²

² PhD, tudományos segédmunkatárs. Pécsi Tudományegyetem, TTK, Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék. Elérhetőség: n.adam86@gmail.com.